

Restauratie van de muurschilderingen, het vervolg

Bernice Crijns

De voorgaande bijdrage van Paul le Blanc en Karin Wisselaar beschrijft een bewogen restauratiegeschiedenis die eindigt in 2003. Hun standpunt werd in 1991 reeds vertolkt door restaurator Willem Haakma Wagenaar naar aanleiding 'Het goede en kwade gebed' dat volgens hem slechts een consoliderende behandeling behoeft, dus geen zogenaamd 'esthetisch herstel' door het aanbrengen van retouches. In deze bijdrage komen de meest recente ontwikkelingen aan de orde op basis van de ervaringen van de specialisten 'Kleur en Schilderingen' van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed en via verslaglegging door andere betrokken partijen.¹ De andere partijen zijn de leden van de restauratiecommissie (waaronder de Stichting van de kerk), architect, restaurator en kunsthistoricus. De conclusie over de wijze waarop nu met de schilderijen wordt omgegaan is - in tegenstelling tot die van het voorgaande verhaal - veelbelovend en hoopgevend.

In 2006 begon een nieuw verhaal met de toekenning van een kanjersubsidie aan de Grote Kerk en de restauratie van de muurschilderingen werd hervat maar de werkwijze bleef ongewijzigd: lacunes werden met *tratteggio* techniek ingevuld waarmee de fragmenten tot volledige tweedimensionale voorstellingen werden herschapen. De aanpak van de eerste muurschilderingen in het kanjertraject, 'Het goede en kwade gebed', 'Wijdingskruisen' en 'Pilaren middenschip' zijn door de van oorsprong Poolse restaurator Dorota Burgin op deze wijze gerestaureerd. Verslaglegging en verantwoording van de restauratiebehandeling bleven achterwege en getuigen van onvoldoende kennis over de laatste ontwikkelingen op het restauratievak. Aanvankelijk bleven er verschillen van mening tussen de genoemde partijen over de wijze van restaureren. De Stichting van de Kerk, de architect en de restaurator namen een ander standpunt in dan de Rijksdienst. De meningsverschillen betroffen met name het verantwoorden van restauratieaanpak, documenteren en het retoucheren. Gedurende het project wierpen de discussies deze keer wel vruchten af ten faveure van de restauratieprincipes die de Rijksdienst voorstaat. Tijdens tussentijdse bijeenkomsten werd de voortgang van het werk besproken en de werkwijze in kleine stappen bijgesteld, meer conform internationaal geldende restauratieprincipes. Op deze principes wordt later nog ingegaan. De restauratiecommissie van de kerk had eerder al een restauratieprotocol opgesteld ten behoeve van de kanjersubsidieaanvraag in 2006. In dit protocol

zetten zij de gewenste aanpak per schildering uiteen.² In eerste instantie was het moeilijk daaraan vast te houden. Het vraagt veel discipline en samenspraak om de voorgenomen stappen consequent op te volgen en bovendien bleek het protocol voor meerdere interpretaties vatbaar. Het protocol liet veel vrijheid toe op die punten waar de Rijksdienst belang aan hecht: verantwoording van de restauratieaanpak en de wijze van documenteren en het retoucheren. De Stichting schakelde een kunsthistoricus en later ook een professionele fotograaf in, hetgeen het proces ten goede kwam. Interessante bevindingen zijn het gevolg, zie hierover Micha Leeftang over de *Lakenscharenkapel*, in de bijdragen hierna. Verslaglegging van historisch onderzoek en de behandeling (vooraf, tijdens en na de restauratie) wordt ingezet als waardevolle verantwoording van de gemaakte restauratiekeuzes.

Sinds 11 september 2007 was er een nieuwe restaurator betrokken, iemand die uitsluitend gespecialiseerd is in muurschilderingen, dus niet alleen of tevens in schilderijen op doek of paneel. Dat was een gunstige ontwikkeling want de restauratie van muurschilderingen kent een geheel eigen problematiek en vraagt een aanpak afgestemd op de bouwfysische en historische eenheid met het gebouw. Deze uit België afkomstige restaurator Bernard Delmotte werkte aanvankelijk enkel als adviseur, maar weldra ook samen met de toen nog aanwezige restaurator. Delmotte werkt vanuit de actuele internationale restauratieprincipes en verzorgt zelf de verslaglegging met verantwoording van het gekozen behandelplan. Deze meer analytische en zelfkritische benadering maakte het toezicht voor alle partijen eenvoudiger. Ook heeft hij ruim aandacht voor het oorspronkelijke materiaal, zo werd bijvoorbeeld de verftechnische opbouw van de Hosties en Kelken onderzocht. De zwart verkleurde kelken waren vermoedelijk goudkleurig. De zwarte verkleuring is waarschijnlijk te wijten aan de oxidatie van het bladzilver. Bladzilver werd vaak voorzien van een geelkleurige vernis om bladgoud te imiteren. Dit voorbeeld toont goed hoe kwetsbaar verf kan zijn en de gevoeligheid voor invloeden van buitenaf. De restaurator houdt daarom rekening met de (mogelijke toekomstige) reacties van het materiaal waarmee wordt gewerkt op het origineel. En de restaurator stopt tijdig door een handeling achterwege te laten, zoals het inkitten of retoucheren van een lacune als de schade daarvan niet storend is.

De huidige restauratieaanpak anno 2010 is veelbelovend. De Stichting van de Kerk wil de bezoekers een zo compleet mogelijke afbeelding tonen. De Rijksdienst maakt zich sterk voor het zo puur en eerlijk mogelijk laten zien van de geschilderde fragmenten. De huidige aangetrokken restaurator lijkt aan te kunnen tonen hoe de schildering juist zichtbaarder wordt zonder gebruik te maken van overmatige retouches. Deze overmatige retouches leiden juist de aandacht af van het origineel. Zij zijn slechts een niet ter zake doende interpretatie van dat origineel. De oude schilderijen worden een eer bewezen als de omgeving rondom de fragmenten rustig wordt ingetoond zonder gebruik te maken van de kleurtonen uit het origineel. De conservering van de grote Christoffel achter op de zuidwestelijke sluitingsmuur van de kerk is begonnen. Hieraan voorafgaand heeft grondig onderzoek plaatsgevonden, resulterend in een uitgebreide rapportage. Er is een verhelderende 'conditie-opname' gemaakt waarbij alle schade grafisch in beeld zijn gebracht. Het werk op de steiger wordt aan het oog van de bezoeker onttrokken door een levensgrote reproductie op doek. Tijdens de huidige aanpak gaat veel aandacht uit naar het verwerven van meer kennis over de aangetroffen fragmenten. Het voortzetten van de goede samenwerking tussen de partijen creëert kansen tot het maken van een interessante presentatie voor de bezoekers. Niet langer via overgeïnterpreteerd of onleesbaar gemaakt origineel, maar door het vertellen van een aantrekkelijk verhaal achter de nog aanwezige eeuwenoude fragmenten in deze prachtige kerk.

Noten

- ¹ Geschreven op basis van de tussentijdse verslagen door de kunsthistoricus (nadat Micha Leeflang een baan accepteerde bij Museum Catherijneconvent werd haar taak overgenomen door Liesbeth Zuidema) en de eigen verslaglegging door de RCE medewerkers n.a.v. bezoeken aan de kerk en de bijeenkomsten van de restauratiecommissie.
- ² Dat protocol luidt als volgt: "Per object wordt de volgende procedure gevolgd:
  1. Vooronderzoek archiefstukken door kunsthistoricus;
  2. Foto's van de nulsituatie;
  3. Overleg met RDMZ [nu: RCE] over nulsituatie en voorstelplan van aanpak object; overeenstemming met RDMZ over plan van aanpak object;
  4. Restauratie van het object in fasen: deelrestauraties waarbij na een periode van drie weken de stand van zaken wordt opgenomen en restauratie wordt beschreven;
  5. Na 6 weken tussentijdse opname door RDMZ; overleg over verdere stappen;
  6. Foto's van elke handeling door restaurator;
  7. Begeleiding en verslaglegging door kunsthistoricus;
  8. Eindrapportage door kunsthistorica; afsluiting project door kunsthistorica, Stichting en RDMZ.
 Indien noodzakelijk en gewenst: per object kunnen bijstellingen van de algemene procedure worden besloten".

Sterk in restauratie en behoud van het Rijksmonument

www.vroomarch.nl

architectenbureau

Vroom